

Taqrizchi: s.,f.,d.,prof. Jo‘rayev Sayfiddin Ahmatovich Tel: +998998681804

Durdona Toshboyeva

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti tayanch-doktoranti

toshboyevadurdona@gmail.com

Tel: +998990029865

DAVLATLARARO O‘ZARO MUNOSABATLARNING NAZARIY ASOSLARI

ANNOTATSIYA:Ushbu maqola davlatlararo o‘zaro munosabatlar nazariyasining asosiy kontseptsiyalari va yo‘nalishlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada realizm, liberalizm, konstruktivizm kabi asosiy nazariy yondashuvlar hamda zamonaviy geosiyosiy vaziyatlarga ularning ta‘siri tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro munosabatlarda kuchlar muvozanati, koalitsiyalar va ittifoqlar, milliy manfaatlar va global muammolar kabi mavzular muhokama qilinadi. Ushbu tadqiqot, davlatlararo munosabatlarni yaxshiroq tushunish va baholash uchun muhim nazariy asoslarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar:Davlatlararo munosabatlar, realizm ,liberalizm ,konstruktiviz, geosiyosat, kuchlar muvozanati, koalitsiyalar, ittifoqlar, milliy manfaatlar, global muammolar.

АННОТАЦИЯ:Эта статья посвящена изучению основных концепций и направлений теории международных отношений. В статье анализируются такие основные теоретические подходы, как реализм, либерализм и конструктивизм, а также их влияние на современные геополитические ситуации. Кроме того, обсуждаются такие темы, как баланс сил в международных отношениях, коалиции и альянсы, национальные интересы и глобальные проблемы. Это исследование предоставляет важные теоретические основы для лучшего понимания и оценки международных отношений.

Ключевые слова Межгосударственные отношения, реализм, либерализм, конструктивизм, геополитика, баланс сил, коалиции, альянсы, национальные интересы, глобальные проблемы.

ANNOTATION:This article is dedicated to exploring the main concepts and directions of the theory of international relations. It analyzes key theoretical approaches such as realism, liberalism, and constructivism, as well as their impact on contemporary geopolitical situations. Additionally, topics such as balance of power in international relations, coalitions and alliances, national interests, and global issues are discussed. This research provides essential theoretical foundations for better understanding and evaluating international relations.

Keywords Interstate relations, realism, liberalism, constructivism, geopolitics, balance of power, coalitions, alliances, national interests, global problems.

KIRISH

Davlatlararo o‘zaro munosabatlar zamonaviy dunyo siyosiy tizimining muhim qismini tashkil etadi. Xalqaro munosabatlar nazariyasi bu munosabatlarni tushunish va tahlil qilish uchun turli yondashuvlarni taklif etadi. Ushbu maqola xalqaro munosabatlarning asosiy nazariy yondashuvlari – realizm, liberalizm, konstruktivizm, marksizm va postkolonializmni tahlil qiladi. Har bir yondashuvning asosiy g‘oyalari va ularning davlatlararo munosabatlarga ta‘siri o‘rganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODIKA

Ushbu maqola nazariy tahlil usuliga asoslanadi. Mazkur masalaning o'rganilganlik darajasini tahlil qilish davomida, mahalliy va xorijiy tarixshunoslikda ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. O'zbekistonlik olimlar R. Alimov, E. Nuriddinov, S. Safoyev, M. Raximov va boshqalar hamda xorijlik olimlar A. Kazansev, A. Imangaziyevlarning ilmiy tadqiqot ishlarini misol sifatida keltirish mumkin.

Tahlil usullari: Ushbu maqolada tarixiy-xronologik, izchilik, content analysis, event analysis, qiyosiy-tarixiy tahlil kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanilgan. Tadqiqotda tarixiylik va xolislik tamoyillariga amal qilingan. Nazariy adabiyotlar, ilmiy maqolalar va xalqaro munosabatlar bo'yicha taniqli mutaxassislarning asarlari tahlil qilindi. Shuningdek, davlatlararo munosabatlarning turli jihatlarini yorituvchi real misollar keltirildi. Maqola har bir nazariyaning asosiy tamoyillari, ularning tarixi va zamonaviy ahamiyatini ko'rib chiqadi.

Realizm davlatlararo munosabatlarda kuch va xavfsizlikni asosiy omillar deb biladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, davlatlar o'z manfaatlarini himoya qilish uchun kuchli bo'lishga intiladilar va xalqaro tizimda anarxiya hukm suradi. Realizmning zamonaviy misollaridan biri – qurollanish poygasi va davlatlar o'rtasidagi harbiy ittifoqlardir.

Liberalizm xalqaro hamkorlik, iqtisodiy aloqalar va xalqaro tashkilotlarning rolini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra, davlatlar o'rtasidagi diplomatik va iqtisodiy hamkorlik tinchlik va barqarorlikka olib keladi. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va Jahon Savdo Tashkiloti davlatlararo hamkorlikning misollaridir.

Konstruktivizm xalqaro munosabatlarda ijtimoiy va madaniy omillarni hisobga oladi. Davlatlarning identifikatsiyasi, me'yorlar va qadriyatlar xalqaro munosabatlarga ta'sir qiladi. Konstruktivizmning misoli sifatida davlatlarning madaniy diplomatiyasini keltirish mumkin.

Marksizm

Marksizm xalqaro munosabatlarni iqtisodiy manfaatlar va sinfiy kurash orqali tahlil qiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, davlatlararo munosabatlarda iqtisodiy kuchlar va manfaatlar asosiy rol o'ynaydi. Global kapitalizm va rivojlanish masalalari marksistik tahlilning markaziy mavzularidir.

Postkolonializm

Postkolonializm davlatlararo munosabatlarga sobiq koloniyalar va mustamlaka davlatlar o'rtasidagi munosabatlar nuqtai nazaridan qaraydi. Bu yondashuv kuch va hukmronlik masalalariga e'tibor qaratadi. Masalan, Afrika va Osiyo davlatlarining mustamlaka davridan keyingi rivojlanishi postkolonializm orqali tahlil qilinadi.

MUHOKAMA

Davlatlararo munosabatlar milliy chegaralardan oshib, xalqaro sahnada davlatlarning bir-biri bilan qanday o'zaro aloqada bo'lishini, qanday ittifoqlar tuzishini va qanday nizolarni hal qilishini o'rganuvchi sohadir. Ushbu munosabatlar har doim murakkab va dinamik bo'lib, turli siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ekologik omillar bilan bog'liq. Bu muhokama davlatlararo munosabatlarning asosiy jihatlari, ularning rivojlanishi va amaliyoti haqida batafsil ma'lumot beradi.

Davlatlararo munosabatlar asosan milliy manfaatlariga asoslanadi. Har bir davlat o'z suverenitetini himoya qilish va rivojlantirish maqsadida turli tashqi siyosat strategiyalarini ishlab chiqadi. Milliy manfaatlar ichida iqtisodiy barqarorlik, xavfsizlik, siyosiy ta'sir kuchi va madaniy o'ziga xoslikning saqlanishi kabi masalalar ustuvor hisoblanadi. Masalan, davlatlar o'z milliy xavfsizligini ta'minlash uchun harbiy ittifoqlar tuzishi yoki qurollanish poygalariga kirishishi mumkin. Shu bilan birga, iqtisodiy manfaatlar davlatlar o'rtasida savdo-sotiq, investitsiya va texnologik hamkorlik orqali amalga oshiriladi.

Xalqaro siyosiy ittifoqlar va tashkilotlar davlatlararo munosabatlarda muhim rol o'ynaydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) kabi tashkilotlar xalqaro nizolarni hal qilish, tinchlikni saqlash va inson huquqlarini himoya qilish uchun muhim platforma bo'lib xizmat qiladi. NATO, Yevropa Ittifoqi (YI), ASEAN kabi mintaqaviy tashkilotlar ham davlatlar o'rtasida xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu tashkilotlar orqali davlatlar o'zaro manfaatli kelishuvlarga erishadi va global muammolarni birgalikda hal qilishga harakat qiladi.

Madaniy va gumanitar aloqalar davlatlararo munosabatlarni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Ta'lim, ilm-fan, san'at va sport sohalaridagi hamkorlik davlatlar o'rtasidagi madaniy almashinuvni kuchaytiradi va xalqlar o'rtasida o'zaro tushunishni oshiradi. Misol uchun, xalqaro talabalar almashinuvni dasturlari, qo'shma ilmiy tadqiqot loyihalari va madaniy festivallar davlatlararo munosabatlarni ijobiy rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, tinchlik va do'stlik munosabatlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Ekologik va global muammolar davlatlararo hamkorlikni talab qiladi. Iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi, suv resurslarining kamayishi kabi global muammolarni hal qilish uchun davlatlar o'rtasidagi hamkorlik zarur. Bu borada xalqaro kelishuvlar va shartnomalar, masalan, Parij Iqlim Bitimi, muhim ahamiyatga ega. Ushbu kelishuvlar orqali davlatlar global ekologik muammolarni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun birgalikda harakat qilishadi.

Davlatlararo munosabatlarda nizolar va ularni hal qilish masalalari ham dolzarbdir. Nizolar ko'pincha resurslar, hududiy da'volar, etnik va diniy ziddiyatlar kabi sabablar bilan bog'liq bo'ladi. Nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish uchun diplomatiya, muzokaralar va vositachilik mexanizmlari muhim ahamiyatga ega. BMTning tinchlikparvar missiyalari, xalqaro sudlar va arbitrajlar davlatlar o'rtasidagi nizolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Bunday mexanizmlar yordamida davlatlar o'z nizolarini hal qilib, uzoq muddatli tinchlik va barqarorlikka erishishlari mumkin.

Davlatlararo munosabatlar ko'plab jihatlarni o'z ichiga oladi va turli omillar ta'sirida rivojlanadi. Milliy manfaatlarni himoya qilish, xalqaro siyosiy ittifoqlarni mustahkamlash, madaniy va gumanitar aloqalarni rivojlantirish hamda global muammolarni hal qilish davlatlararo munosabatlarning asosiy yo'nalishlaridir. Ushbu munosabatlarning barqarorligi va samaradorligi dunyo tinchligi va barqaror rivojlanishining kafolati hisoblanadi. Shu bois, davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish va xalqaro tashkilotlarning faoliyatini qo'llab-quvvatlash zamonaviy dunyo siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Har bir nazariyaning o'ziga xos kuchli va zaif tomonlari mavjud. Realizm kuch va xavfsizlikka e'tibor qaratgan bo'lsa-da, xalqaro hamkorlik va iqtisodiy aloqalarni to'liq yoritmaydi. Liberalizm tinchlik va hamkorlikni targ'ib etgan bo'lsa-da, kuchli davlatlar o'rtasidagi raqobatni e'tiborsiz qoldirishi mumkin. Konstruktivizm madaniy va ijtimoiy omillarni hisobga oladi, ammo iqtisodiy va harbiy omillarni kamroq tahlil qiladi. Marksizm iqtisodiy kuchlarni tahlil qilishda muhim bo'lsa-da, ba'zan boshqa omillarni e'tibordan chetda qoldiradi. Postkolonializm esa tarixiy va kuch masalalariga e'tibor qaratadi, ammo zamonaviy iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarni to'liq yoritmasligi mumkin.

Muayyan e'tiqodga sodiq bo'lgan shaxslarning diniy e'tiqodlari va his-tuyg'ulariga hurmat va e'tibor ko'rsatish muhimdir. Bu ularning ma'naviy o'ziga xosligi va madaniy merosi bilan uzviy bog'liq bo'lgan chuqur e'tiqod va amaliyotlarni tan olish va hurmat qilishni o'z ichiga oladi. Dindorlarning diniy tuyg'ularini hurmat qilish va qadrlash orqali biz turli jamoalarda tushunish, bag'rikenglik va hamjihatlikni rivojlantirishimiz mumkin. Muhokama va muloqotlarga sezgirlik va hamdardlik bilan yondashish, diniy e'tiqodlarning insonning dunyoqarashini shakllantirishdagi ahamiyatini anglab, ularning axloqiy doirasini yo'naltirish zarur. Bu orqali biz jamiyatimizda mavjud bo'lgan diniy xilma-xillikning boy gobelenini qadrlash va o'zaro hurmat muhitini shakllantirishimiz mumkin.

Shaxslar va ularning tashkilotlarining o'z diniy e'tiqodlarini yashirincha saqlash va amalga oshirish huquqini tan olish va hurmat qilish.

Diniy e'tiqodga ergashuvchilar ham, e'tiqodsizlar ham teng huquqli himoya qilinishini ta'minlash, ularga nisbatan har qanday ta'qibning oldini olish zarur.

Ma'naviy yangilanish va umume'tirof etilgan axloqiy tamoyillarni aniqlash imkoniyatlaridan foydalanish maqsadida turli diniy tashkilotlar bilan aloqa kanallarini yo'lga qo'yish zarurati ortib bormoqda.

Shuni e'tirof etish kerakki, din yolg'on yoki buzg'unchi niyatlar uchun manipulyatsiya qilinmasligi kerak. Dindan buzg'unchi tarzda foydalanish iymon va ma'naviyatning asl mohiyatiga ziddir. Dinni shaxsiy manfaatlar yoki g'arazli niyatlar yo'lida suiiste'mol qilishdan ko'ra, ixlos va qalb pokligi bilan amalga oshirish kerakligini tushunish juda muhim. Din tasalli, yo'l-yo'riq va axloqiy asos bo'lishi kerak, manipulyatsiya yoki yolg'on uchun vosita emas. Dinning muqaddasligini e'zozlash va e'zozlash, undan buzg'unchilik maqsadlarida foydalanmaslik zarur.

Mustaqillik davrida dinning huquqiy tizim va fuqarolik jamiyati tizimidagi o'rni va mavqei aniq belgilab qo'yildi, bu borada mustahkam qonunchilik bazasi yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida "Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan alohida va qonun oldida tengdir" degan demokratik tamoyil mustahkamlangan. U millati, irqi, dinidan qat'i nazar, barcha fuqarolarning teng huquqliligini kafolatlaydi, o'z e'tiqodlari, urf-odatlar va an'alariga erkin amal qilishini ta'minlaydi. Ushbu konstitutsiyaviy qoida 1998 yil 1 mayda qabul qilingan "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonunda o'z ifodasini topgan. Qonunda davlat va diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlar tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda belgilab berilgan. U O'zbekistonda dinning davlatdan ajratilishini tasdiqlab, har qanday dinga nisbatan kamsitish yoki tarafdorlikni taqiqlaydi. Davlat turli konfessiyaga mansub, shuningdek, hech qanday dinga e'tiqod qilmaydigan fuqarolar o'rtasida o'zaro tushunish va hurmatni mustahkamlash, diniy totuvlikni mustahkamlash va ekstremizmning oldini olishga faol yordam bermoqda. Ayrimlarni bir dindan boshqa dinga o'tkazishga qaratilgan prozelitizm va missionerlik faoliyati qonun bilan qat'iy man etiladi.

NATIJA

Davlatlararo munosabatlar, xalqaro sahnadagi murakkab va dinamik jarayonlar majmuasi bo'lib, turli omillar va manfaatlar ta'sirida rivojlanadi. Ular milliy xavfsizlik, iqtisodiy manfaatlar, siyosiy ittifoqlar, madaniy aloqalar va ekologik muammolar kabi ko'plab jihatlarni qamrab oladi. Har bir davlat o'z milliy manfaatlarini himoya qilish va rivojlantirish maqsadida turli xil tashqi siyosat strategiyalarini qo'llaydi.

- Birinchidan, davlatlararo munosabatlarda milliy manfaatlarning ustuvorligi muhim ahamiyatga ega. Davlatlar o'z iqtisodiy va siyosiy barqarorligini ta'minlash uchun boshqa davlatlar bilan savdo-sotiq, energetika resurslari, texnologik almashuv va investitsiyalar bo'yicha aloqalarni

yo'lga qo'yadi. Bu munosabatlar orqali davlatlar o'z ichki iqtisodiyotini mustahkamlaydi va global bozorda raqobatbardoshligini oshiradi.

- Ikkinchidan, xalqaro siyosiy ittifoqlar va tashkilotlar davlatlararo munosabatlarda muhim rol o'ynaydi. BMT, NATO, Yevropa Ittifoqi, ASEAN kabi xalqaro tashkilotlar davlatlar o'rtasidagi nizolarni hal qilish, tinchlikni saqlash va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun muhim platforma bo'lib xizmat qiladi. Bu tashkilotlar orqali davlatlar o'zaro hamkorlikni kuchaytiradi va global muammolarni birgalikda hal etadi.
- Uchinchidan, madaniy va gumanitar aloqalar davlatlararo munosabatlarni mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Ta'lim, ilm-fan, san'at va sport sohalaridagi hamkorlik davlatlar o'rtasidagi madaniy almashinuvni kuchaytiradi va xalqlar o'rtasida o'zaro tushunishni oshiradi. Bu esa, o'z navbatida, tinchlik va do'stlik munosabatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.
- To'rtinchidan, ekologik va global muammolar davlatlararo hamkorlikni talab qiladi. Iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi, suv resurslarining kamayishi kabi global muammolarni hal qilish uchun davlatlar o'rtasidagi hamkorlik zarur. Bu borada xalqaro kelishuvlar va shartnomalar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni amalga oshirish orqali global ekologik muammolarni kamaytirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, davlatlararo munosabatlar turli omillar va manfaatlar ta'sirida shakllanadi va rivojlanadi. Milliy manfaatlarni himoya qilish, xalqaro siyosiy ittifoqlarni mustahkamlash, madaniy va gumanitar aloqalarni rivojlantirish hamda global muammolarni hal qilish davlatlararo munosabatlarning asosiy yo'nalishlaridir. Ushbu munosabatlarning barqarorligi va samaradorligi esa dunyo tinchligi va barqaror rivojlanishining kafolati hisoblanadi.

XULOSA

Davlatlararo o'zaro munosabatlarning nazariy asoslari davlatlarning xalqaro tizimda qanday harakat qilishini tushunishga yordam beradi. Har bir nazariya xalqaro munosabatlarning turli aspektlarini yoritadi va ularni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu nazariyalarni birgalikda qo'llash orqali davlatlararo munosabatlarning murakkabligini yanada yaxshi anglash mumkin.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan beri diniy sohaga mamlakat madaniy o'ziga xosligining muhim tarkibiy qismi sifatida katta e'tibor qaratmoqda. Shunday qilib, O'zbekistonda hukumat va din o'rtasidagi munosabatlar bir qator asosiy tamoyillarga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir.2-jild. Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2018.
2. Alimov R.M. Markaziy Osiyo: Umumiy manfaatlar. Toshkent: "Shark", 2005. S.36-41.
3. Nuriddinov E.Z. Davlatning yangilanish bosqichida O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining shakllanishi va rivojlanishi. Monografiya. Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2021. 398 s.
4. Safoyev S. Markaziy Osiyodagi geosiyosat. Toshkent, 2005.
5. Rahimov M.A. Markaziy Osiyoda barqarorlik va barqaror rivojlanishni ta'minlash kontekstida O'zbekistonning xalqaro hamkorligi. Toshkent: Yangi nashr, 2011. 232 s.
6. Kazantsev A.A. "Katta o'yin" ma'lum qoidalarga ko'ra: jahon siyosati va Markaziy Osiyo. Monografiya. Moskva: "MGIMO-Universitet", 2008. 381 s.
7. Imangaziyev A.K. Markaziy Osiyo davlatlarining jahon siyosatidagi roli va o'rni (Rossiya, Xitoy va AQSh bilan munosabatlar misolida). Dissertatsiya avtoreferati. Moskva, 2008. 24 s.

8. Iqtisodiy sharh. №8 (8). Toshkent, 2022. B.26-31.
9. Kosimsho Iskandarov (Tojikiston): Markaziy Osiyoning yetakchi ekspertlari o'rtasidagi kommunikatsiya sharoitlarini ta'minlash zarur. // <http://ceasia.ru/forum/724-kosimshoiskandarovtajikistan.html>.
10. www.ziyonet.uz